

Brandt Györgyi¹

A MAGYAR NYELV ÉS A ROKON NYELVEK INTÉZMÉNYES MEGISMERTETÉSÉNEK PROGRAMJA BERLINBEN, A VILÁG ELSŐ HUNGAROLÓGIAI KÖZPONTJÁBAN

Abstract

In 1916 Hungarian Language and Literature gained its own Department in Berlin. Besides the Department, a research institution was established, then later in the frame of the institution several lecturates came into existence. By widening the scope of research the borders of this scientific field were expanded accordingly, and besides the Hungarian, the whole extent of Finn-Ugric and furthermore Ural-Altai cultures could be experienced. The Department and Institute were led by Róbert Gragger, whose name can be attributed to the project of introducing the Hungarian and related languages to Germany and this way to Western Europe through institutions founded by him.

Keywords: *the first Hungarian department abroad, introducing Hungarian culture abroad, institutional framework, introducing kindred languages and cultures, international workshop*

Kulcsszavak: *az első külföldi magyar tanszék, a magyar kultúra külföldi megismertetése, intézményes keretek létrehozása, a rokon nyelvek és kultúrák megismertetése, nemzetközi műhely*

1. Bevezetés

2016 őszén ünnepelte alapításának 100. évfordulóját a berlini magyar tanszék, a világ első külföldi, az egyetlen külföldön létesített magyar tanszéke, ami megalapítása óta, minden történelmi változást túlélve, megszakítás nélkül működik ma is. Megalapítására 1916-ban került sor, amikor a németek és a magyarok az I. világháború során kialakult fegyverbarátság révén közel kerültek egymáshoz, és Berlinben a porosz kép-

---

¹ Dr. Brandt Györgyi PhD, egyetemi adjunktus, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem; brandtgyorgyi@gmail.com

viselőház egyhangúlag elfogadta a berlini egyetemen felállítandó magyar tanszékre vonatkozó javaslatot,² és a tanszék élére tudóskörök támogatásával Gragger Róbertet nevezte ki a porosz kultuszminister.³ A porosz képviselőház ugyan egy Magyar Nyelv és Történelem Tanszék létrehozását szavazta meg, azonban az 1916. augusztus 12-én aláírt szerződésben a tanszék nevét Gragger személyére és szakterületére való tekintettel **Magyar Nyelv és Irodalomtörténeti Tanszék**re módosították.⁴

Óriási jelentőségű esemény volt a magyar tudományos élet történetében, hogy Nyugat-Európa egyik legnagyobb egyetemén tanszéket kapott a magyar nyelv és irodalom. Gragger kezdettől fogva legfőbb célkitűzésének tekintette, hogy Magyarországot a háborúval, válságokkal terhes időszakban kiemelje az elszigeteltség állapotából, és a magyar kultúrát Európa-szerte ismertté tegye. Az ország külföldön való megismertetésére intézményes kereteket hozott létre. A porosz és a magyar kultúrpolitika elképzeléseinek megvalósítására törekedve, mind a porosz mind a magyar kultuszminiszterek támogatását élvezve, a tíz esztendei szoros együttműködés eredményeként a magyar tanszék köré egész hungarológiai intézményrendszert épített ki. Nevéhez köthető a hungarológiai kutatások megindítása, valamint fogalmának és művelésének bekapcsolása a nemzetközi tudomány vérkeringésébe.

A magyar mint idegen nyelv oktatásának, illetve a magyar kultúra külföldi megismertetésének kezdeteiről – Gragger berlini megjelenése előtti időszakról – is érdemes néhány szót ejteni. Már a 19. század közepétől működtek külföldön létesített, a magyar nyelv és kultúra megismertetésének ügyét szolgáló oktatóhelyek. A Habsburg Birodalmon belül, a bécsi egyetemen jött létre az első külföldi egyetemi magyar oktatóhely, ahol **Márton József** 1806–14-ig, majd 1835–40-ig tanította „nyelvemsterként” a magyar nyelvet. Ezt követően a prágai egyetemen **Riedl Szende** tanított 1854–60 között magyar nyelvet, nyelvészetet, valamint irodalom- és művelődéstörténetet – első, hivatalosan kiküldött magyarországi vendégoktatóként. A skandináviai magyar nyelv-oktatás a finnugor nyelvtudomány fejlődésének köszönhetően vette kezdetét az 1860-as években: a finnugor nyelvészet professzorai hirdettek magyar nyelvi és irodalmi órákat: elsőként **Oskar Blomstedt**, aki a helsinki egyetemen a finn és magyar nyelv docense volt. 1900-ban a svédországi Uppsalában a finnugor nyelvtudós, **Karl Bernhard Wiklund** kezdett magyar nyelvet oktatni. A párizsi Sorbonne-on 1902-től **Kont Ignác** tartott magyar nyelvi és irodalmi előadásokat, a világháború kitörésével azonban megszűnt a magyaroktatás a párizsi egyetemen is.

A magyar nyelv és kultúra képviselője tehát már a 19. században jelen volt néhány külföldi egyetemen, és amint láttuk, különböző okokból szerveződött: a Habsburg Birodalmon belül (Bécsben, Prágában), a finnugor nyelvrokonság kutatásának ösztönzésére (Helsinki, Uppsalában), avagy a tudós szakterülete, egyéni kutatásai révén (Párizsban). Az oktatás és a kutatás azonban nem volt intézményesen meg-

2 GStA PK I. HA Rep. 76 (Kultuszministerium) V a Sekt. 2. Tit. IV. Nr. 67/37

3 Magyar tanszék nem volt eddig még sem Bécsben, sem Berlinben, sőt, Németországban Közép- és Kelet-Európa egész térségét mindössze egy Szlavisztika Tanszék képviselte Berlinben, ezenkívül Lipcsében működött még egy Román és egy Bolgár Intézet.

4 GStA PK I. HA Rep. 76 (Kultuszministerium) V a Sekt. 2. Tit. IV. Nr. 67/49

szervezve, – ez **Gragger Róbert** felléptével vált valóra. Gragger tudományszervezői tevékenysége során felismerte, hogy egységes irányítással, az oktatók és kutatók munkáját koordinálva a magyar nyelv és kultúra megismertetése eredményesebben valósítható meg.

2. A berlini tanszék

Gragger hittel teli elszántsággal látott neki a munkának, azt egyenesen „nemzeti jelentőségű ügynek”⁵ nevezve. A szemeszter indulásával, október közepétől előadásokat tartott, vezette a szemináriumokat.⁶ A magyar tanszékkel kapcsolatos terveiről, a tanszék feladatairól levélben tájékoztatta a magyar kultuszminisztert: „A berlini magyar tanszéknek két irányban van missiószerű hivatása. Egyrészt a magyar kultúra legértékesebb részének lesz tolmácsoló szerve Németország legnagyobb egyetemén, s ezidőszent német részről egyetlen hivatalos képviselote szellemi életünknek. Missiója lesz: nyelvünk, kultúránk múltjának és jelenének ismertetése a német közönség előtt, és az erre vonatkozó elterjedt téves fogalmak eloszlatása. Ezen cél elérésére nem fog csupán zárt egyetemi előadásokra szorítkozhatni, hanem szélesebb körök előtt is tárgyiasan, adatokkal kell majd igazolnia, hogy a magyarságot joggal külömb hely illeti meg az európai kultúrában, mint a milyent, nagyrészt nyelvi elszigeteltsége miatt, eddig juttattak neki. El kell látnia a német tudományos szervezeteket /Wissenschaftl. Betrieb/ a filológiai és más szellemi tudományok területén az odavágó szakirodalommal, közvetítenie kell ennek eredményeit s a nyelvi akadályok ilyen áthidalásával el kell érnie azt, hogy tudományos világunk magyar nyelvű munkássága is felhasználássék és megfelelő helyet kapjon a német tudományos productióban.”⁷

A kezdeti hallgatói létszámról Gragger 1917. március 22-én C. H. Beckerhez írt levele nyújt információkat: 84 hallgatót említve.⁸ Hogy ez a szám sok-e vagy kevés, azt annak alapján ítéelhetjük meg, amit az egyetem rektora, Ernst Bumm fogalmazott meg az 1916/1917. tanévet értékelő beszédében.⁹ Az egyetemi tanács előtt elmondott beszédében kifejti, hogy a háborús idők nehézségei ellenére rendben lezajlott a tanév, az előadásokat az összes karon hiánytalanul megtartották. A beiratkozott hallgatók létszáma

5 Vö.: Gragger 1916. január 18-án Jankovich Bélának írt levelét: ELTE Lt 8/b, 1091/1915/16

6 A Berlini Gragger Archívumban megtalálható Gragger előadásainak tematikája (1916/17 Wintersemester – 1926/27 Wintersemester): BGA-I/6-spk-02 – Az archívum online formában megtekinthető: <https://rs.cms.hu-berlin.de/bga/pages/home.php> – Az archívumban található dokumentumokat magam dolgoztam fel. A Klebelsberg-ösztöndíj és a CENTRAL hálózat támogatásáért ezúttal is köszönetet mondok

7 BGA I/6-jan-02 Gragger levele Jankovichhoz, Berlin, 1916. júl. 20. – Az idézett levélrészletben összefoglalt feladatköröket részletesebben megformálva találjuk a Berlini Magyar Tudományos Intézet c. későbbi értekezésében (Gragger 1918: 1), ami azt bizonyítja, hogy 1916 nyarán már kész tervekkel és rendszerben gondolkodva nézett a rá váró feladatok elébe.

8 BArch, R 4901/1439, UI 5504

9 Vö.: GStA PK I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. III. Nr. 1. Bd. 7 – A dokumentum tartalmazza a rektor beszédének írásbeli változatát (Bumm 1917).

a tanév *első* félévében a következőképpen alakult: 8151 volt a férfi, 1258 pedig a nő hallgatók száma, jelentős többségük azonban nem látogathatta az előadásokat, mert 5821 fő a frontokon teljesített szolgálatot. Sokan voltak, akik a félév során kapták meg behívójukat, vagyis a tényleges hallgatói létszám a félév induló adataihoz képest tovább csökkent. Mindezen adatok tükrében láthatjuk, hogy az egyetem összes karának előadásait mintegy háromezer főnyi hallgatóság látogatta, s ha ehhez mérjük Gragger 84 hallgatóját, megérthetjük elégedettségét.

3. A Berliini Magyar Szeminárium

Gragger a tanszék munkájának kiegészítéseképpen – rendkívüli professzori kinevezését követő napon, 1916. augusztus 19-én – létrehozott egy magyar szemináriumot is.¹⁰ A tanszéki munkát ugyanis olyan feladatokkal kívánta kibővíteni, melyekhez már indulás előtt szűknek látszottak a keretek, így rögtön a munka megkezdésekor szükségesnek mutatkozott egy szeminárium létrehozása.

Egyúttal megalapította a **szemináriumi könyvtár** is, saját mintegy tízezer kötetes könyvtárát felajánlva. Adományával lehetővé vált a hallgatók számára a könyvtár azonnali használatba vétele. A könyvtár eleinte csak a Nagy-Magyarországgal és a Duna-medencében élő egyéb népekkel, különösen a német kisebbséggel kapcsolatos anyagokat gyűjtötte: Gragger hungarológia-felfogásának értelmében az irodalom, nyelvészet, történelem, jog, közgazdaság mellett a kulturális élet minden területe képviseltette magát, később azonban kiterjedt a finnugor, majd az ural-altaji kultúrkörre is. Így a könyvtár az ural-altajisztika széles tudományterületén belül gyűjtötte anyagait: a finn, mordvin, cseremisiz, lapp, votják, zürjén, vogul, osztják, valamint a török, tatár, kirgiz, baskír, koibal, burját stb. nyelvekkel és népekkel kapcsolatos könyveket, folyóiratokat, néprajzi anyagokat.¹¹

Mivel Berlinben máshol nem tanították a magyar nyelvet, az egyetemi hallgatókon kívül más főiskolák (műegyetem, kereskedelmi főiskola, keleti szeminárium, mezőgazdasági főiskola, állatorvosi főiskola, konzuli akadémia) hallgatói közül is számosan jártak a Berliini Magyar Szemináriumban tartott órákra. Gragger a téli szünetben ingyenes esti nyelvkurzust hirdetett, amire annyian jelentkeztek, hogy három csoportot is indítania kellett, sőt a félév folyamán tovább nőtt a csoportok száma, immáron ötre, több mint száz résztvevővel. A lelkes hallgatóktól még húsvétra sem tudott hazautazni: „Magamról annyit, hogy szerettem volna húsvétra hazamenni, de a tanítványok oly buzgók, hogy nagycsütörtökön még és húsvét keddjén már jöttek a szemináriumba a magyar nyelvi

10 GStA PK VI. HA NI C.H. Becker, Nr. 1956

11 A hungarológiai könyvtár állománya Gragger halálakor mintegy 23 000 kötetből állt, valamint 120 kurrens folyóirat és 15 napilap járt rendszeresen. További jelentős adat még, hogy 79 kül- és belföldi kapcsolattal rendelkezett az Intézet, köztük voltak könyvtárak, kiadók, lapkiadók, intézetek, hivatalok, ahonnan könyvek és folyóiratok érkeztek. Vö.: A Berliini Magyar Intézet Baráti Társasága 1926/27. évre vonatkozó éves beszámolója, BArch, R 4901/1441, UI 4757

tanfolyamokra, melyek, lévén gratis és publicissime, igen látogatottak.”¹² A nyelvórákon a hazai viszonyok között úttörőként, a régi, grammatizáló módszer helyett a beszédközpontúságot és a fonetika fontosságát hangsúlyozó új módszerrel, a direkt módszerrel, annak eredményeit felhasználva tanított.¹³

4. A Berliini Magyar Intézet

Gragger tisztán látta, hogy a Magyar Szeminárium nyelvi és irodalomtörténeti óráival nem érheti el azt a célt, amelyet kitűzött. Egy olyan kultúrintézetet akart létrehozni, ami a magyar szellemi élet minden területét szisztematikusan átfogja, miközben legfontosabb „... feladata lesz, hogy a hazánkról való ismereteket a külföldön rendszeres kutatással és tanítással terjessze és mélyítse”.¹⁴ Meg kell indítani a munkát Magyarország külföldi megismertetésére, hiszen, mint egyik alapvető munkájában ki is fejtje: „Magyarországnak nem szabad többé megelégednie elszigeteltségének eddigi állapotával. Magyarország történelmének, irodalmának, állami és jogi viszonyainak épen olyan ismereteseznek kell lenniök minden művelt európai előtt, mint bármely más komoly culturállam élet viszonyainak.”¹⁵

A Magyar Szeminárium nagy magyar kultúrintézeté alakítása hamarosan valóra vált. A Magyar Intézet megalapítására a porosz kultuszminisztérium „**Auslandsstudien**”-programja keretében kerülhetett sor.¹⁶ A magyarsággal kapcsolatos kutatás Gragger intézete köré centralizálódott, így a külföld tanulmányozásának kidolgozott tervezete és annak megvalósulása nagymértékben hozzájárult a hungarológia megszületéséhez.

A Berliini Magyar Intézet alapító ünnepségére 1917. szeptember 24-én került sor a két díszelnök Friedrich Schmidt-Ott és Apponyi Albert részvételével. Az Intézet alapszabályzata kimondta, hogy a Berliini Magyar Intézet a német-magyar kulturális kapcsolatok ápolására jött létre; a Magyarországgal kapcsolatos ismereteket hivatott terjeszteni Németországban, valamint tágabb értelemben külföldön. Munkatervében széles kereteket jelöl meg céljai megvalósításához: oktató- és kutatóhelyként működve vizsgálja a magyarsággal kapcsolatos kérdéseket az alábbi tudományterületeken: 1. nyelvtudomány és történelem, 2. jog és államtudomány, 3. közgazdaság, 4. művészet.¹⁷

12 OSzK Kt. Fond 36/144, Gragger Róbert levele Gulyás Pálhoz, 1917. ápr. 11.

13 BGA I/6-tan-11 – Az egyetlen fellelhető dokumentum Gragger tanítási módszeréről.

14 BGA I/6-beo-02 Gragger levele Beöthy Zsoltnak, Berlin, 1917. dec. 9.

15 Gragger 1918: 1

16 Németországban már a háború előtt felvetődött a külföld tanulmányozásának kérdése, ami a háború kitörésével konkrét megoldandó feladattá vált. Az európai nemzetek, a különféle népek egyetemes szellemi életének tudományos alapokon való tanulmányozása, illetve annak hangsúlyozott szerepe a német kultúrpolitikában lehetővé tette, hogy Németországban, illetve Berlinben sorra alapítsák a külföldi intézeteket. Egyes kultúrkörök tanulmányozását egyetemekhez kötötten, például földrajzi elhelyezkedésük vagy meglévő, hagyományos kapcsolataik alapján határozták meg. Az „Auslandsstudien” kidolgozása a későbbi kultuszminiszter, C. H. Becker nevéhez fűződik (Becker 1917: 513–31)

17 Vö.: BArch, R 4901/1439, UI 6459

Az Intézet megalapításával egyidejűleg Gragger azonnal hozzáfogott a tervszerű tudományos kutatás megszervezéséhez. A Magyar Intézetben kezdettől fogva intenzív hungarológiai kutatás folyt. Graggertől származik a **hungarológia** szó: maga alkotta az „ungarológia” terminust, amin az egész magyar kultúrkört feldolgozó tudományt értette, s aminek létrehozásában a nemzetközi analógiák játszhattak szerepet.

Gragger a Magyar Intézet sokirányú tevékenységének ellátásához szükséges anyagi háttér biztosítása érdekében megszervezte a szponzorálást is, ezért intézete megalapításával szinte egyidejűleg létrehozta a **Berlini Magyar Intézet Baráti Társasága** egyesületét. A Társaság az Intézet támogatásán keresztül a két ország kulturális kapcsolatainak fejlesztésére volt hivatott. Ahogy Beöthy Zsoltnak írt levelében megjegyzi: „Ezen magas célra irányzott törekvéseknek előmozdítására megalakult a „Berlini Magyar Tudományos Intézet Barátainak Társasága”, amelyben a magyar és a német tudományos, hivatalos és gazdasági élet legkiválóbb vezetői foglalnak helyet.”¹⁸

Gragger megvalósulni látta célkitűzéseit: a magyar tudományosság a Berlinnek tulajdonított híd szerep által bekapcsolódhat a nemzetközi tudományos élet vérkeringésébe.¹⁹

5. A Magyar Intézet lektorai és lektorátusai

Az egyetemi előadások, szemináriumok és a magyar nyelvórák tartása Gragger számára meglehetősen sok munkát jelentett. Feladatai ellátásához egy magyar lektor alkalmazását kérte segítségül.

Gragger berlini tíz éve alatt három magyar lektor dolgozott az Intézetben. Az első lektor **Koszó János** volt, aki 1918. október 9-én kapta meg kinevezését, magyar nyelvi és irodalmi előadások és gyakorlatok tartására szerződve. Gragger komoly feladatokat szánt a lektornak. Egy Koszónak írt levelében megfogalmazta, mit is vár el tőle. „1. Mint ide kirendelt magyar állami tanárnak a könyvtár felállítását és kezelése. ... 2. Mint itteni egyetemi lektornak feladatod elsősorban a tudományos nevelés. Hallgatók előképzése annyira, hogy valamely magyar problémával tudományosan foglalkozhassanak. Ezek iránt (filozófia, történelem, jog, közgazdaság) felébreszteni őket.”²⁰

Koszó 1922. január 1-jén kérte elbocsátását hazatérési szándékkal, miközben utalt arra, hogy Gragger professzornak már van javaslata az új lektor személyére.²¹ Gragger már az előző év őszén felvette a kapcsolatot **Farkas Gyulával**, akire az Eötvös Collegiumban hívták fel a figyelmét. A kultuszminiszter 1922. január 22-én írta alá kinevezését,

18 BGA-I/6-beo-02

19 1921. március 3-án, a Társaság egyik rendezvényén Ernst Heymann alelnök felszólalásában bejelentette, hogy a Magyar Intézet oly mértékben fejlődik, és olyan eredményesen működik, hogy a külföld tanulmányozása-tervezet értelmében létrejött intézetek közül, valamint a jövőben megalapítandó intézetek vonatkozásában mintaintézetté vált. Vö.: BGA Gesellschaft der Freunde des Ungarischen Instituts iratai, Rendezvények (1917–35)

20 BGA-I/7-kos-03 Gragger levele Koszóhoz, 1920. dec. 11.

21 Vö.: GStA PK I. HA Rep. 76 (Kultuszministerium) V a Sekt. 2. Tit. IV. Nr. 67/71

március 15-én pedig megkezdte a lektori munkát az Intézetben.²² Farkas Gragger jobb keze és barátja, majd utódjaként a berlini „misszió” méltó folytatója lett.

Farkas 1925 végén visszatért Budapestre, ahol az Eötvös Collegiumban magyar irodalomtörténeti tanári állást ajánlottak fel neki. Ekkor Gragger újabb magyar lektort keresett maga mellé. **Moór Elemér** az első kollégisták között érkezett Berlinbe 1924 őszén, és két tanévet töltött a Collegium Hungaricumban. Második berlini tanévében már Farkas Gyulát helyettesítette, és Farkas távozásával Gragger őt választotta lektor-nak a Magyar Intézetbe, kinevezését 1926. március 17-én írta alá a kultuszminiszter.²³ Moór Elemér az 1928/29-es tanév befejezéséig dolgozott lektorként Berlinben.²⁴

Gragger az 1918-ban létrehozott magyar nyelvi lektorátus működésének beindulása után szélesebb távlatokban gondolkodott. Intézete kereteinek kitérítését tervezte, rokon nyelvek tanításának és rokon népek kultúra-kutatásának lehetőségét kívánta biztosítani az Intézetben belül. A kutatási terület kiszélesítésével a tudományterület határai kitolódtak: nemcsak a magyar, hanem az egész finnugor kultúrkör „megragadása” lehetővé vált. Ezzel az Intézet közvetítő szerepet vállalt az új nemzeti életre ébredt finnugor népek és a nyugati kultúra között, ugyanakkor azt is lehetővé tette, hogy más nemzetek tudósai is dolgozhassanak az immáron nemzetközivé vált műhelyben.

Gragger az Intézetben finnugor osztályt hozott létre, amin belül először egy finn lektorátust alapított. Az alapítás körülményeit maga a finn lektor, **Erich Öhmann** ismerteti egy tanulmányában.²⁵ A porosz kultuszminisztérium a külföld tanulmányozásának programja keretében Gragger kezdeményezését pozitívan fogadta, és segítő szándék mutatkozott a berlini egyetem részéről is. 1921 tavaszán kezdődtek meg a tárgyalások a finn lektorátus alapításáról, amelyeken részt vett Gragger elnökle mellett Setälä szenátor, a helsingforsi egyetem képviselője és a berlini finn követ is. A Becker kultuszminiszter által 1921. augusztus 6-án aláírt miniszteri rendelet Öhmannt nevezte ki lektor-nak. A Magyar Intézetben a finn lektorátushoz kapcsolódóan önálló finn könyvtári részleg létesült; ennek kiépítése érdekében finn tudományos egyesületek, kiadók, hatóságok, magánszemélyek részéről érkezett felajánlás.²⁶

1922 őszétől az Intézetben dolgozott **Willy Bang-Kaup** professzor, akinek a tevékenysége által Gragger a turkológiát is bevonta az Intézet kutatási területébe. Bang-Kaup összehasonlító török nyelvészeti előadások mellett török és ujjur nyelven tartott

22 GStA PK I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. IV. Nr. 67/70; 72

23 GStA PK I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. IV. Nr. 67/73-75

24 Farkas Gyula az Intézet igazgatójaként 1929. május 6-án jelentette a porosz kultuszminisztériumnak, hogy Moórt a magyar kultuszminiszter hazahívta, és szeptember 1-jétől Szegedre kívánja helyezni. Farkas kérését, Keresztury Dezső 1929. október 15-i kezdéssel való lektori kinevezését, az egyetem jóváhagyta. GStA PK I. HA Rep. 76 (Kultusministerium) V a Sekt. 2. Tit. IV. Nr. 67/157; 159

25 Vö.: BArch, R 4901/1439, UI 6688 sz. dokumentum alatt található a tanulmány, amit Gragger küldött el a porosz kultuszminisztériumba egy leveléhez csatolva. – A tanulmány: Die Abteilung Finnland des Ungarischen Instituts an der Universität Berlin címmel a *Deutsch-finnische Brücke* c. folyóiratban, 1923-ban meg is jelent (4. Jg. Heft 3–5.).

26 Öhmann az említett tanulmányában távolabbi célokról is szót ejt. Szeretné a lektorátust továbbfejleszteni, és Magyar Intézetet Magyar–Finn Intézetté alakítani, de a végső cél egy önálló tanszék létrehozása lenne a berlini egyetemen.

szemináriumokat. A professzor az Intézet könyvtárában helyezte el saját könyvgyűjteményét.²⁷ A könyvtár török részlege akkor bővült tovább, amikor 1924-ben Johann Heinrich Mordtmann főkonzul értékes török könyvtárát Konstantinápolyból a Magyar Intézetbe szállíttatta.²⁸

1923/24-es tanév második szemeszterében Gragger arról tájékoztatta a porosz kultuszminisztériumot, hogy az Intézetben belül a finn mellett egy észti lektorátust hoz létre. A könyvtár megfelelő könyvekkel és folyóiratokkal történő ellátása, illetve egy észti lektor szerződtetése érdekében a szemeszter végén Észtországba utazott.²⁹

Ugyancsak az 1923/24. tanévtől **Ernst Lewy** professzor, a németországi finnugrisztika megalapítója tartott az Intézetben előadásokat, valamint finn, észti, mordvin és cseremiszi nyelvórákat. 1925-től új finn lektor dolgozott az Intézetben, **Axel Rosenquist**, akivel hazalátogatásakor, 1925. augusztus 12-én interjú készült Helsingforsban. A riport alapján készített német nyelvű kivonatból némi képet kaphatunk a finn lektorátus helyzetéről. A lektor hangsúlyozta, hogy a lektorátus nem önálló, hanem a Magyar Intézet keretein belül működik.³⁰ A nehéz gazdasági helyzet miatt egyelőre nélkülöznie kell az állami támogatást, így főképpen privátszemélyek pártfogásából tartja fenn magát. Külön könyvtárak van, bár néhány alapvető mű még mindig hiányzik.³¹ A diákok viszont nagyon szorgalmasak, bámulatra méltó érdeklődést mutatnak a finn nyelv iránt, ami nincs is arányban azzal a kis haszonnal, amit e nyelv megtanulásától várhatnak.³²

6. A Magyar Intézet kiadványai

A Magyar Intézet tevékenységi körének kiszélesedése és a német, magyar, illetve nemzetközi tudósok bevonásával szervezett tudományos munka magával vonta a kutatási eredmények megjelentetésének szükségességét. A közelmúlt történelmi eseményei pedig azt a meggyőződést erősítették Graggerben, hogy a magyar kultúra külföldi megismertetését további fórumokon is biztosítani kell. „Az 1917. évi Magyarország nincs többé. De hazánk külső összeomlása nemcsak nem csökkentette azokat a feladatokat, amelyeket a Berlini Magyar Intézet tűzött maga elé, hanem ellenkezőleg, nemzeti

27 BArch, R 4901/1439, UI 6672 – Bang-Kaup Magyar Intézetben elhelyezett könyvtárát a porosz állam az 1935-ben, a professzor halálát követően özvegyétől megvásárolta. Vö.: BArch, R 4901/1439, UI 8654

28 BArch, R 4901/1439, UI 6970 – A könyvtár török részlege a későbbiekben oly mértékben gyaragodott, hogy Bang-Kaup professzor mellé egy asszisztens szerződtetése is szükségessé vált: Farkas Gyula 1928 áprilisában kérte a minisztériumtól Gabdul-Raschid Rachmatullin szerződtetését. BArch, R 4901/1439, UI 6590

29 BArch, R 4901/1439, UI 5454

30 Gragger már 1921-től biztosította a finn nyelv és kultúra megismertetését a külfölddel, ezzel szemben az 1923-tól jelentkező finn önállósági törekvések sokáig nem valósultak meg. A Finn Intézet (Finnland-Institut) csak 1994-ben nyitotta meg kapuit Berlinben, első önálló finn kultúrintézetként német nyelvű területen.

31 A könyvtár szisztematikus kiépítése 1928-ban vált szükségessé, mivel a finn nyelvet tanulók száma jelentősen megnövekedett. Ahogy Farkas Gyula átvette az Intézet vezetését, első intézkedései közé tartozott a finn könyvtári részleg rendezése és fejlesztése. BArch, R 4901/1439, UI 7262

32 Vö.: BArch, R 4901/1439, UI 7410

szempontból még fokozta azokat. Inkább mint valaha, életbevágó fontosságú ma hazánkra nézve, hogy a magyar kultúrát, amely a mai Magyarország meggyöngyült állami erejéhez képest aránytalan nagyságú és súlyú, hazánk javára külföldön felhasználjuk.”³³

A Magyar Intézetben folyó munka eredményeinek közzétételére Gragger két sajtóorgánumot alapított. 1919-től jelentek meg az **Ungarische Bibliothek** kötetei azzal a szándékkal, hogy a Magyarországra vonatkozó, illetve a magyar-német kapcsolatok kutatását érintő legújabb eredmények német nyelven, az egyik legjelentősebb világnyelven a nyilvánosság elé kerülhessenek, s így megszűnjön a magyar tudomány nyelvi izoláltsága. 1919-től 1926-ig, Gragger haláláig 19 kötet jelent meg a sorozaton belül, a gazdag tematika a legkülönbözőbb tudományterületeket öleli fel.³⁴

Gragger 1921-ben a Magyar Intézet számára saját folyóiratot alapított, ami európai jelentőségű kultúrtett volt. Az **Ungarische Jahrbücher** a hungarológia, sőt azon túlmenően az ural-altajisztika minden területére kiterjedően a legkiválóbb hazai és nemzetközi szakemberek tanulmányait közölte német nyelven. A folyóiratot maga szerkesztette, és nemzetközi mércével mérve is az egyik legjelentősebb tudományos kiadó, Walter de Gruyter vállalta megjelentetését.³⁵

Az Ungarische Jahrbücherben megjelent legnagyobb tudományos értékű publikáció az **Ómagyar Mária-siralom** szövegének közzététele. A magyar nyelvtörténet szempontjából felbecsülhetetlen jelentőségű felfedezés Gragger nevéhez köthető: ő az első magyar verses nyelvemlék első ismertetője; ez egyben egyetlen nyelvtörténeti munkája.³⁶

Az Intézet kiadványainak sorát gazdagította a **Bibliographia Hungariae. Verzeichnis der 1861–1921 erschienenen, Ungarn betreffenden Schriften in nichtungarischer Sprache**, aminek létrejöttét nagy kutatómunka előzte meg. Gragger a Nagy-Magyarországgal kapcsolatos, 1861 és 1921 között megjelent nem magyar nyelvű tudományos munkák áttekinthető rendszerezését adja. Az összegyűjtött anyagot tudományágak szerint csoportosította, és három kötetben adta ki.

A Magyar Intézet legjelentősebb kiadói vállalkozása lett volna, ha elkészül, a hiánypótló enciklopédia, a **Reallexikon der Ungarischen Kultur**. Mivel az Intézet az ural-al-

33 BGA-I/6-bód Gragger levele Bódy Tivadarhoz, 1919. nov. 3.

34 Tanulmány jelent meg többek között: a magyarok eredetéről és nyelvéről (Szinyei József: Die Herkunft der Ungarn, ihre Sprache und Urkultur), a magyar népdalról (Bartók Béla: Das ungarische Volkslied), a német jövevényszavakról (Thienemann Tivadar: Die deutschen Lehnwörter der ungarischen Sprache), de itt látott napvilágot Gragger történelmi vonatkozású tanulmánya (Preussen, Weimar und die ungarische Königskrone) és Klebelsberg értekezése is a háború utáni magyar kultúrpolitikáról (Ungarische Kulturpolitik nach dem Kriege).

35 Az Ungarische Jahrbücher hat évfolyama (1921–1926) jelent meg Gragger szerkesztésében. Halála után a 7. évfolyam (1927) az Intézet munkatársainak (Bang-Kaup, Gombocz, Lewy, Schünemann) gondozásában került kiadásra. Farkas Gyula a 8–23. számot szerkesztette (1928–1943), ezután a folyóirat Ural-Altäische Jahrbücher címmel jelent meg, és a 30. évfolyamig (1958) Farkas szerkesztette tovább.

36 Gragger Róbert 1923. Eine altungarische Marienklage, *UJb.*: 27–46. – A Berlini Gragger Archívumban megtalálható Gragger tanulmányának különböző lapokra, kézzel írt, át- és átjavított első szövegváltozata (BGA-I/4-oms-02, 03).

tajisztika felé nyitott, a nemzetközi tudósok összefogásával megvalósítandó nagyjelentőségű kiadványban a szélesebb tudományterület képviseltette volna magát, és a nemzetközi tudósgárda feladata az „egész turáni kultúra” megragadása lett volna. A konkrét tervek szerint: „A Reallexikon ... Turánt fogja felölelni, vagyis: azon nagy összefüggő terület kultúráját, amely Észak és Középeurópától Középázsiaig terjed. Ez a kultúra nincsen primar kapcsolatban a Középtengeri kultúrákkal, de előbb vagy később megragadta ez és szertecibálta: a magyarságot a római-germán kultúrkör, a finneket a skandináv, a többieket Nagy Péter cár. Ezen kultúra eredeti mivoltát tisztázni, e népek nyelveit, rokonságát, vándorlásait, államalkotásait, kulturális kapcsolatait stb. világosan körülhatárolni lesz a feladat.”³⁷ Az enciklopédia a tervezési fázisban maradt, megvalósítására Gragger korai halála miatt nem került sor. A mai napig érvényes Szekfű Gyula megjegyzése: „Gragger Róbert... gondolatát, a hungarológia lexikonát szükséges volna mielőbb megvalósítani.”³⁸

7. Összefoglalás

A Gragger Róbert vezette első külföldi magyar tanszék azt a célt tűzte ki maga elé, hogy a magyar nyelvet és kultúrát Európa-szerte ismertté tegye. Hamarosan, a kéréteket kitérítve, a rokon népek nyelvének és kultúrájának megismertetését is felvállalta. Mindehhez Gragger intézményes keretek között szervezte meg a munkát: a Berliini Magyar Intézet, az intézeti könyvtár, a lektorátusok, a Berliini Magyar Intézet Baráti Társasága, az első hungarológiai periodika, az Ungarische Jahrbücher és az 1924/25-ös tanévben működését megkezdő Collegium Hungaricum – megannyi jelentős állomás az intézményrendszer kialakításának történetében. A kezdetek eredményességét sikeres folytatás követte: Farkas Gyula vezetésével a megkezdett kultúrpolitikai munka magas színvonalon folytatódott.

Magyarország külföldi szellemi kapcsolatainak és nemzeti művelődésének fejlődésében kezdettől fogva fontos szerepet játszottak Gragger intézményei. A berliini műhely jelentős hatást gyakorolt a hungarológiai kutatások hazai és nemzetközi szerveződésére, a magyar kultúra külföldi egyetemeken való terjesztésére, magyar tanszékek, intézetek létesítésére.

---

37 OSzK Kt. Gragger Róbert levele Magyary Zoltánhoz, é. n.

38 Szekfű Reprint 1989: 497

Irodalom

- Becker, Carl Heinrich 1917. Die Denkschrift des preußischen Kultusministeriums über die Förderung der Auslandsstudien. *Internationale Monatsschrift für Wissenschaft Kunst und Technik* 5: 513–31.
- Berlini Gragger Archivum: <https://rs.cms.hu-berlin.de/bga/pages/home.php>
- Brandt Györgyi 2010. *A hungarológia intézményrendszerének létrehozása. Gragger Róbert a berlini egyetemen*. Doktori disszertáció. ELTE BTK. Megjelenés alatt.
- Bumm, Ernst 1917. *Bericht über das Amtsjahr 1916/1917*. Berlin: Königliche Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin.
- Éder Zoltán 1983. *Fejezetek a magyar mint idegen nyelv oktatásának történetéből. Dolgozatok a magyar mint idegen nyelv és a hungarológia köréből, 1*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Gragger Róbert 1918. *A Berlini Magyar Tudományos Intézet*. Franklin, Budapest.
- Nádor Orsolya 1998. *A magyar mint idegen nyelv/hungarológia oktatásának története. 1. A kezdetektől 1916-ig*. In: Giay Béla – Nádor Orsolya: *Magyar mint idegen nyelv. Hungarológia. Tankönyv és szöveggyűjtemény*. Osiris, Budapest, 39–70.
- Szekfű Gyula 1934. Reprint 1989. *Három nemzedék és ami utána következik*. Maecenas, Budapest.

Dolgozatom elkészítéséhez főképpen eredeti levéltári forrásokat használtam fel.

Hivatkozásaimban ezeket lábjegyzetek formájában jelöltem meg.

A levéltárak rövidítésének jegyzéke:

BArch = Bundesarchiv, Berlin

BGA = Berlini Gragger Archivum, Magyar Irodalom és Kultúra Tanszék, Humboldt Egyetem, Berlin

ELTE Lt = Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, Budapest

GStA PK = Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin

OSzK Kt = Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Budapest